

אמונה בזמן משבר

הרב אריה הנדלר

(פרקים מתוך ספר של הרב אריה הנדלר העוסק בנושאי אמונה בשעת משבר העתיד לראות אור בקרוב בעז"ה)

פרק ראשון: הגדרה חוזרת של מושג האמונה

- א. אמונה סמינריונית
- ב. רבים ברשות הבור
- ג. Dlaczego - למה?
- ד. מה בין פילוסופיה לאמונה?
- ה. צדיק באמונתו יחיה
- ו. סיכום ביניים
- ז. גלגוליו ההיסטוריים של הדחף האמוני
- ח. אובייקטיביות יש משהו כזה?

פרק שני: אמונה במבחן משבר

- א. ההכרה באתגר האמוני של המשבר
- ב. הדיאלוג
- ג. לפיכך לא כיזבו בו

פרק ראשון: הגדרה חוזרת של מושג האמונה

א. אמונה סמינריונית

רבים מאתנו משתתפים בהזדמנויות כאלו ואחרות בסמינריונים העוסקים בענייני אמונה. באופן כללי ניתן לומר כי מסגרות מעין אלו מושתתות על הלוגיקה. נעשה ניסיון אמיתי להוכיח, לבסס הגיונית את קיומו של הא-ל.

סגנון מעין זה של תפיסת האמונה איננו חדש כלל ועיקר. רבים מן הגאונים, הראשונים, ובעקבות כך גם האחרונים, הלכו בדרך זו. הדברים אמורים לא רק בהקשר של ביסוס האמונה באופן כללי אלא גם בהתייחסות לשאלות אמוניות שהן תוצאה של שעת משבר.

ברגעים אלו בהם נשאלת השאלה 'למה?', תנסה אמונת הסמינריונים לתת מענה 'מניח את הדעת'. 'מניח את הדעת' אמרנו שכן זוהי הגישה, יש צורך ליישב את ההנהגה האלוקית על הקושי הלוגי שבה. במצבים אלו נותנת לנו האמונה הסמינריונית שתי דרכים של פתרון ושתייהן נעוצות היטב בעולם הלוגי.

האפשרות הראשונה תנסה ליישב את הפעילות האלוקית בדרך הגיונית, לאמר, ההתרחשות הנוראית צריכה היתה לקרות על פי מידת הצדק. או, מה שקרה הוא בעצם טוב בהשתלשלות הדברים במהלך השנים ובראיה כוללת. או, מה שקרה הוא אמנם משהו נורא, אבל תצמח ממנו ישועה שאי אפשר היה להגיע אליה ללא אותו אירוע נורא שקרה.

האפשרות השניה תנסה להסביר לנו עד כמה אין אנחנו ראויים, ומסוגלים לשפוט את ההנהגה האלוקית בבחינת "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי". על פי גישה זו, רוב המאמץ האינטלקטואלי יושקע כדי להסביר לנו מה גדול הפער, ובאיזה נקודות בדיוק קיים הפער בינינו לבין ההיגיון האלוקי. מה שמותיר אותנו ללא יכולת שיפוט ובהעדר לגיטימיות לשאול.

ג. רבים ברשות הבור

מסתבר שהגישה הזו אותה הצגנו בפתחת הדברים מלווה רבים מאיתנו מראשית התעניינותנו באמונה, ועד היותנו לבני אדם בוגרים. מסתבר שהגישה הזו מעניקה לנו הרבה שקט, חוסן, יציבות, בכל מה שקשור לביסוס חיינו האמוניים בדרך כלל ובימים כתיקונם. מסתבר

גם שהתשובות שגישה זו נותנת לרגעים של משבר כוחן יפה בדרך כלל לספק את הצורך המידי של האדם בתשובה הימניחה את הדעת. עם זאת נראה שלמרות המערך המשוּמָן של ההסברה הלוגית ביחס לתפיסת האמונה, ברגעים של משבר מתעורר צורך במשהו עמוק יותר.

אחד המקומות הנוראיים ביותר אליו נחשפים המסיירים בפולין ובאתריה, נקרא זביליטובסקה גורא. באתר היער הזה נרצחו כעשרת אלפים יהודים שהובאו אליו מהגטו של העיר הסמוכה, טרנוב. הפסטורליה שהיער משרה על המבקרים בו עומדת בניגוד גמור לטרגדיה האנושית שהתרחשה בו. הזעזוע הנפשי מגיע לשיאו בקצה החלקה, שם על גבי לוח שיש שחור נחקק סיפורו של אחד הבורות. דווקא התיאור בשפת היידיש מסגיר את אשר התרחש כאן באמת: **"דא ליגן 800 צעקלאפטע קעפאלאך פון יידישע קינדער"**, לאמר, כאן נחים שמונה מאות ראשים מרוסקים של ילדים יהודיים. הזוועה מגיעה כאן לשיאה. הגרמנים הפרידו את הילדים מהוריהם והרגו אותם בשיטה ברוטאלית במיוחד. הם הכניסו את הילדים לתוך שקים והרגו אותם במכות בקתות הרובים תוך שהם מרסקים את גולגולותיהם. לאחר הרצח השליכו את השקים לבור.

כאן, במקום הזה, מגיעה ההתמודדות האמונית למקום חדש. למקום שלא הכרנו באולמות הסמינריונים. הזוועה דוחקת את המבקר במקום אל השאלה הנוראית "למה?".

האם הסברים מלומדים יוכלו לפתור את המצוקה האמונית שהמקום הזה לוקח אותנו אליה? האם יש בכוחו של הסבר כלשהו לבאר מדוע היה נחוץ להרוג בדרך כה מרושעת, שמונה מאות ילדים?

אכן, קיימת אפשרות להשיב תשובות לוגיות לשאלת ה"למה" הנשאלת במקום ההוא, ולהתייחס במקביל את הסערה הרגשית כאל סערה שיש לעבור אותה. על פי דרך זו אין לרגש כל תפקיד במערכת האמונית. את

הקושי יש ליישב בדרך לוגית ואת הרגש יש לפייס בכל דרך אחרת, אבל לא כחלק מן המהלך האמוני.

נראה שהאמת צריכה להיות אחרת. האדם הוא יצור הרמוני. האדם כולו חייב להאמין. המערכת הפנימית כולה חייבת להיות מסוגלת להתמודד עם האתגר האמוני הכולל בתוכו גם את הסערה הרגשית. כיון שכך, שומה עלינו לפנות לדרך אחרת, שונה במקצת מכל מה שדברנו בו עד עתה.

ג. Dlaczego - למה?

יום השואה מביא בעקבותיו בדרך כלל נאומים רבים העוסקים בטרגדיה הנוראית שפקדה אותנו היהודים. באחת השנים התייחסו שני נואמים מפורסמים לאותה השאלה כשכל אחד מהם מפנה את השאלה לכיוון אחר. היה זה הרב לאו שבנאומו הפנה את השאלה "למה?" כלפי אומות העולם. הוא תיאר את הילד הקטן שזכה לשרוד את המאבק לחיים של בוכנוואלד ובסיומה של המלחמה הנוראית ההיא עמד אל מול העולם כולו ושאל "Dlaczego" (פולנית) - "למה?". על שום מה ולמה רודפים האומות את ישראל בצורה אכזרית כל כך.

החזיק אחריו באותה שנה עצמה נשיא המדינה דאז, שמעון פרס בנאום יום השואה, תוך שהוא מפנה את השאלה "למה?" כלפי האלוקים. אין צל של ספק שכשאלה שכזו נשמעת מפיו של אדם שאיננו מגדיר את עצמו כדתי, היא מקבלת משמעויות רחבות בהתייחס לכל השיח האמוני הנגזר ממנה.

אילו הייתי יכול הייתי מוסיף על שתי אפשרויות אלו, אפשרות נוספת, והיא הפניית השאלה הזו אל עצמנו. קיימת אפשרות שבעקבות אירוע כה טראומתי שעוברים יחידים ועוברת אומה, יש חובה על כל אחד ואחד מאתנו לעצור ולשאול את עצמו "למה" ואולי אף עמוק מכך "למה". אפשר ודווקא טראומה שכזו אמורה לעורר אותנו לשינוי

יסודי בתפיסת העולם שלנו בכלל, ובהתייחס למערכת הקשרים שלנו עם בורא עולם בפרט.

ד. מה בין פילוסופיה לאמונה?

הגישה האחרת שברצוננו להצביע עליה במסגרת זו, נוסחה פעמים רבות בכתביו של הרב קוק. כך לדוגמה בהקדמת הרב קוק לשיעוריו על ספר הכוזרי:

כשאנו באים ללמוד את למודי האלהות, את החקירה הדתית בדרך רציונלית חקרנית, אנו מוצאים בסוף הלמוד, שאין לו לאופן למוד זה שום ערך בפני עצמו. כי אם בתור הכנה והקדמה ללמוד האמיתי.

(מאמרי הראי"ה עמ' 486)

לימודי האמונה הנעשים בדרך רציונאלית וחקרנית, אינם בעלי משמעות בפני עצמם כלימודי אמונה. יכולים הם להיות טובים כהכנה ללימוד האמיתי.

הפילוסופיה האמתית, באה להסיר ולשלול את החיוב האנושי הגס, המעיב על התכן האלהי, ובזה היא מפנה מקום לאותו החיוב האמיתי המחויב.

(שם)

תפקידם של הלימודים הרציונאליים של האמונה הוא לפנות את הדרך לדבר האמיתי שיבוא. אותו הדבר האמיתי, אותה האמונה אינה יכולה לפרוץ מתוך האדם אלא לאחר שסיקל מעל דרכה את המונעים את הופעתה, את השכל הגס, את העביות הגשמית המעכבת את האמונה האמיתית מלבוא.

ורק בבואנו להבין את הדבר כאופן פשוט וטבעי. אנו בטוחים שנגיע להבנת האמת הברורה. רק אז כשנאזין להד קולה של שירת הנשמה הישראלית. תשמענה אזנינו דברים אמתיים. הנובעים מהמקור העצמי הישראלי.

...כאשר נתבונן גם בהשקפה קלה על פני איזה איש שהוא. נמצא תכף כי בנפש האדם פנימה נמצאת תכונת האמונה, ואנו רואים כי ממעמקי הנפש היא חודרת אלינו. ככל דבר וכח טבעי, המוכרח להתגלות ולהשלים את התעודה והתכלית. (שם)

האמונה היא כח נפשי הקיים באדם כאדם. כאמור לעיל, יש צורך לאפשר את הופעת הכח הזה בתודעה. יש צורך לפנות לו מקום, כך שלאחר אותה הכנה יוכל האדם לחוש את הכח הקיים אצלו משכבר. אמונה איננה המצאה של דבר חדש, או לימוד נרכש. אמונה היא אומנות ההקשבה של האדם לעצמו, לכוחות הקיימים בו.

האמונה היא הכח המניע את האנושות כולה לחיפוש אחר האלקים. המציאות היא שכמעט כל המין האנושי עסוק בחיפוש אחרי אלקים בצורה זו או אחרת. הצורה, הדרך בה בני האדם בוחרים להביע את החיפוש הזה, ליישם אותו לתוך חייהם היומיומיים, זו כבר שאלה אחרת שלא כאן המקום לעסוק בה. אבל ניתן לומר מעל ומעבר לכל ספק כי האנושות כולה שרויה בחיפוש מתמיד אחר אלקים. זהו אותו כח עליו דיבר הרב קוק. זהו הכח המניע אנשים לעבודת האלילים, לבודהיזם, לזן, לנצרות, לאסלם, ולהבדיל אלף אלפי הבדלות בין טמא לטהור, ליהדות. הדתות השונות הן היישום, אבל הדחף הוא אותו דחף והוא מאפיין את האדם באשר הוא אדם.

אמור מעתה, האמונה איננה לימוד. האמונה היא פעילות נפשית החוזרת ומגלה, החוזרת ומשתמשת בכח הקיים באדם באופן חבוי. זו הסיבה שלתפילה יש משמעות וחלק חשוב בעבודת האמונה. בשעת התפילה אנו מנהלים דיאלוג עם בורא עולם. הדיאלוג הזה בא ממקום הכמיהה הטבעית של האדם אל אלקים. כל דיאלוג שכזה, מחזק, מאושש, ומאשר את קיומו של הקשר שבין האדם לבין האלקים, וממילא את הנוכחות של האלקים בחייו של המאמין.

ה. צדיק באמונתו יחיה

סביב מסגרת שלש עשרה העיקרים שנהוג לאמרם בסיום התפילה, פותח הרב קוק דיון על גדרה של מצות האמונה:

גדר האמונה בכללה הוא, שאמתת הענין הנודע קבועה בקרבו, לא מצד הידיעה לבדה כי אם מצד מנוחת הנפש הגמורה כשהוא מקבל אותה בקבלה שלמה, מבלי שיסתער בו מאומה נגד זה.

(עולת ראייה ח"א עמ' שלו ד"ה אמונה שלימה)

חובת האמונה היא שנאמין לא בגלל שלמדנו, בגלל שידענו, בגלל שהשתכנענו, אלא מצד ההתאמה שיש להרגשה האמונית עם כלי הנפש שלנו. הרגשת האמונה צריכה להיות משהו שהנפש מרגישה איתו שלימה. זאת, כיון שהאמונה אמורה להיות משהו מאד טבעי, הרגשה שנובעת מטבעיות הנשמה.

וכן אמר חבוקק הנביא : וצדיק באמונתו יחיה, כי מצד הטבע מציאות החיים היא קבועה בידיעה באדם שהוא חי, ובהיות מציאות החיים ענין נאהב בלב ומתקבל מאד על-כן מונח תמיד בלב כל אדם הציור של האמנת החיים, והצדיק אמונתו כ"כ דבוקה בלבבו ומושוה עם כל כחות נפשו, עד שתמיד היא שוכנת בפעל בלב ומשמשת עם כל פעולותיו, באין התנגדות כלל, ולא עכוב לשום פעולה ומחשבה, כמו שהרגש החיים, אע"פ שהוא תמיד בפעל בלב אינו מעכב שום פעולה ומחשבה.

(שם)

יש כאן השוואה בין תחושת החיים הקיימת אצל כל אדם נורמאלי, לבין האמונה. תחושת החיים איננה דבר שיש צורך להוכיח אותו. האדם חש את חיותו באופן טבעי ומקבל את העובדה הזו כדבר פשוט ומובן מאליו. יהיה זה מוזר לדרוש מאדם הוכחה הגיונית לכך שהוא חי. רק אנשים שעברו טראומה שזעזעה אותם במובן הקיומי, כמו תאונת דרכים, מוות קליני וכדו', זקוקים לאחר טראומה שכזו לבדוק האם עודם חיים או לא. אדם נורמאלי איננו זקוק לכל זה.

כאן באה ההשוואה של "וצדיק באמונתו יחיה". תחושת האמונה אצל הצדיק זהה לתחושת החיים של כל אדם. זוהי תחושה טבעית המתקבלת על הלב ואין שום תחושה סותרת המתעוררת לנוכח תחושת האמונה. השוואת תחושת האמונה לתחושת החיים אצל האדם המאמין, יכולה ללמד עד כמה יסודית, שורשית וקיומית היא התחושה הזו בנפש האנושית.

ו. סיכום ביניים

כל האמור איננו יכול להיחשב כלימודי אמונה. כל האמור יכול להיות בבחינת 'מכשירי מצווה' ללימוד האמונה. להכשיר את הלבבות להבין ולהשלים עם העובדה שהאמונה היא כח נפשי עמוק שרוי בנשמת כל יצור אנושי. לסלק את הציניות ואת הספקנות ביחס לתחושות ולאינטואיציות החזקות של הקול האמוני. לעורר את האדם להיות קשוב לרחשי נפשו. הוא אשר אמרנו, 'מכשירי מצווה' כאן ועדיין לא ללימודי אמונה.

לימודי האמונה יהיו כל אותם הרגעים, רגעי החסד, בהם זוכה האדם להתודע אל הקול הפנימי, אל רחש הנשמה, אל האמונה. ככל שיוסיף האדם ויתרגל בהקשבה הפנימית הזו, יהפוך להיות יותר ויותר לאדם מאמין.

ז. גלגוליו ההיסטוריים של הדחף האמוני

את עוצמתו של הדחף האמוני מתארים חז"ל בהתייחסותם ליצר העבודה הזרה:

אמר (רב אשי) **ליה** (למנשה) **מאחר דחכימתו כולי האי** (מאחר שחכמתם כל כך) **מאי טעמא קא פלחיתו** (מדוע עבדתם) **לעבודת כוכבים אמר** (מנשה) **ליה** (לרב אשי) **אי הוה התם הוה נקיטנא בשיפולי גלימא ורהטת אבתראי** (אילו אתה היית שם היית מרים את שיפולי גלימתך ורץ אחרי לעבודת כוכבים) (סנהדרין קב ע"ב)

מסתבר שהדחף והחיפוש האמוני של האדם הוא שהביא אותו אל הפתרון הקל יחסית שנקרא 'עבודת כוכבים'. אולם אל לה לביקורת שתדחה את תשומת הלב שלנו ממסר נוסף העולה מתוך הסיפור. המסר הוא עוצמתו של הדחף האמוני. מנשה המלך שעבד עבודה זרה אינו מניח לרב אשי לזלזל בעוצמה היצרית שהניעה את בני הדור ההוא לעבודה הזרה.

על גלגוליה של אותה עוצמה יצרית למדנו בסיפור אחר המובא בגמרא:

אמר רב ואיתימא רבי יוחנן בביא בביא (צעקה וקובלנה) **היינו האי** (זהו אותו יצר הרע של עבודה זרה) **זאחרביה למקדשא** (שהחריב את בית המקדש) **וקליה להיכליה** (ושרף את היכלו) **וקטלינהו לכולהו צדיקי** (והרג את כל הצדיקים) **ואגלינהו לישראל מארעהון** (והגלה את ישראל מארצם) **ועדיין מרקד בינן** (ועדיין הוא, אותו היצר מרקד בינינו) **כלום יתבתיח לן אלא לקבולי ביה אגרא לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן** (כלום לא נתת את אותו היצר אלא כדי שנוכל לגבור עליו ולקבל את השכר? איננו רוצים לא את אותו היצר ולא את השכר שנקבל בעבור ההתמודדות עימו) ... **אותיבו בתעניתא תלתא יומין ותלתא לילואתא מסרוהו ניהליהו** (ישבו בתענית שלשה ימים ושלשה לילות ומסרו את אותו היצר בידיהם) **נפק אתא כי גוריא דנורא מבית קדשי הקדשים אמר להו נביא לישראל היינו יצרא דעבדות כוכבים** (יצא כעין גור אריות מבית קודשי הקודשים, אמר להם הנביא, זהו, כלומר אותו גור האריות שיצא מבית קודשי הקודשים, הוא יצר הרע של עבודת כוכבים)

אמרו הואיל ועת רצון הוא נבעי רחמי איצרא דעבירה (אמרו, כיון ששעת רצון היא לבטל את כוחו של יצר הרע, נבקש רחמים לבטל גם את כוחו של יצר הרע של עריות) **בעו רחמי ואמסר בידיהו** (בקשו רחמים ונמסר בידיהם) **אמר להו חזו דאי קטליתו ליה לההוא כליא עלמא** (אמר להם יצר הרע של עריות, דעו שאם תהרגו אותי יכלה העולם) **חבשוהו תלתא יומי ובעו ביעתא בת יומא בכל ארץ ישראל ולא אשתכח** (אסרו את יצר הרע של עריות למשך שלשה ימים. בקשו למצוא ביצה בת יומה בכל ארץ ישראל ולא מצאו) ... **כחלינהו לעיניה ושבקוהו ואהני דלא מיגרי ביה לאיניש בקריבתה** (כיון שכך, לא הרגו אותו אלא רק סמאו את עיניו ושחררו אותו. והועילו בפעולה זו לכך שלאדם לא יהיה יצר הרע של עריות לקרובותיו)

(יומא סט ע"ב)

התבנית הסיפורית חוזרת על עצמה. חכמי ישראל מבקשים לבטל יצר הרע. במקרה הראשון המתייחס ליצר הרע של עבודה זרה עלתה בידם. במקרה השני המתייחס ליצר הרע של עריות, הם מוותרים מרצונם על האפשרות לבטל את היצר, ומסתפקים בעידון שלו. ההשוואה בין שתי התבניות אומרת דרשני. המקרה השני מלמד כי עקירתו של היצר עלולה לפגוע בקיומו של העולם. יצר העריות נוצר על מנת להניע את האדם לקיים את העולם. בצורה הפשוטה ביותר הוא מתבטא בהטלה היומית של ביצת התרנגול. הריגתו של היצר הרע הזה, תביא לעיקור של העולם מתנועתו היצרית והיוצרת. נמצינו למדים כי לכל יצר יש פנים טובות ופנים רעות ובהקשר של יצר העריות, הרי שהפנים הטובות הן קיומו של עולם, והפנים הרעות הן השקיעה בתאוה עד לקלקולים הגרועים של איסורי העריות.

כיון שכך, עלינו לבחון בדרך זו גם את המקרה הראשון. גור אריות של אש יוצא מבית קודשי הקודשים בשעה שנעקר יצר הרע של עבודה זרה. משמעות הדברים היא שגם ליצר זה היו פנים טובות. יצר העבודה הזרה הוא היצר האמוני. הוא הדוחף את בני האדם לחיפוש אחר האלקים. הוא שמניע אותם לבחור בעבודה הזרה כיישום של יצריות זו. רבים בין הוגי הדעות זיהו את התקופה שבה נעקר יצר הרע זה של עבודה זרה עם התקופה בה נפסקה הנבואה. עקירתו של הדחף האמוני קשורה מהותית עם החיבור העמוק, האישי והאינטואיטיבי של האדם עם הבורא ועקירתו עלולה היא שתביא בעקבותיה את עקירתה של הנבואה.

ח. אובייקטיביות - יש משהו כזה?

אם נסכם את האמור בקטע הקודם במילים קצרות, נוכל לומר שעל השאלה: **"מנין לך שיש אלקים?"**, צריכה לבוא התשובה: **"משום שפגשתי אותו"**. על השאלה: **"היכן פגשת אותו?"**, צריכה לבוא התשובה: **"בני, בתוכי, בעצמי, בתודעתי, פגשתי אותו"**. כאן חשים אנו

בספקנות העולה ומחלחלת מתוך האפילה הנפשית. בשם הספקנות מקשים אנו, האם לזאת יקרא אמונה? דחף נפשי הוא צורך פנימי של האדם. האלוקים הוא יציר האדם שביקש פתרונות לדחפיו הפנימיים. האם אפשר לבסס אמונה על דחף אנושי?

בנקודה זו צריכים אנחנו להקדים הקדמה קצרה הנוגעת לאחת התפיסות הפילוסופיות הידועות יותר כיום בעולם המודרני, והיא התפיסה האקזיסטנציאליסטית, או בעברית התפיסה הקיומית. על פי תפיסה זו, נקבעת המציאות על פי עיני המתבונן. המציאות קיימת בתודעת האדם ובקיומיותו ולא בערכים ומציאויות הקיימות חוץ ממנו. מה שהאדם חווה, חש, מכיר ויודע, הוא שקיים.

פילוסופים רבים דוגמת קירקגור, רוזנצוייג, והרב סולובייצ'יק, נתנו לתפיסה זו גם יישום דתי עמוק. רגילים אנו לומר שהמציאות הנקלטת בחמשת החושים שלנו היא מציאות אובייקטיבית. כשאנו רואים דבר מה, הרי זו ההוכחה הטובה ביותר לקיומו. כך גם לגבי כל אחד מחמשת החושים המעבירים אלינו את המסר על קיומו של דבר זה או אחר. הנקודה היא שעל פי הגישה הקיומית, גם אותה קליטה המבוססת על חמשת החושים אינה אלא קליטה של האדם מתוך עצמו. רק אם האדם יתן 'מקום' לאותה תחושה, לאותה ידיעה, לאותה חוויה המועברת אליו מחמשת החושים, היא תהיה קיימת. ללא האדם עצמו, לא תהיה משמעות לכל המציאות הקיימת. כיון שכך, משונה הוא הדבר שאנו נותנים משקל רב יותר לתחושות המועברות אלינו מחמשת החושים, מאשר לתחושות הפנימיות והאינטואיטיביות שלנו. אילו היינו רואים את האלוקים בעינינו היה בכך משהו משכנע יותר מאשר הפגישה החווייתית שלנו עם האלוקים במסגרת הדיאלוג האמוני של התפילה, כדוגמה? האלוקים הקיים בתודעתנו הוא האלוקים הקיים בקיום המוצק ביותר שיש לאדם.

כאמור, היה הרב סולובייצ'יק אחד ההוגים שיישם את התפיסה הקיומית במישור האמוני:

החולשה בכל ההוכחות הרציונליות למציאות הא-לוהים, המצויות בשפע בתולדות הפילוסופיה, היא בכך שהן בדיוק מה שהפילוסופים התכוונו בהן: הוכחות הגיוניות מופשטות המנותקות מחויות החיים היסודיות, אשר בהן נעוצות הוכחות הללו. למשל החווייה הקוסמית הוחלפה בהוכחה קוסמולוגית, החווייה האונטית הוחלפה בהוכחה אונטולוגית, וכו'.

(איש האמונה הבודד, עמ' 31-32, הערה 20)

כשמכירים את הא-לוהים בתוך המציאות הרי זו חווייה. כשמכירים את הא-לוהים באמצעות המציאות הרי זו פעולה אינטלקטואלית.

(שם)

הפילוסופיה עסקה בהוכחות מאד אובייקטיביות, אלא שהיה חסר בהן הדבר האובייקטיבי ביותר, והוא חוויית החיים עצמם. האדם יכול להיפגש עם היקום במפגש בלתי אמצעי, בעוד הפילוסופיה תפתח על המפגש הזה תיאוריה שלימה שבמסגרתה ייעלם המפגש הבלתי אמצעי שהוא בעצם חוויית החיים עצמם.

שעה שהחתן חובק את כלתו, כלום מבקשת היא הוכחה שהוא חי וקיים? הנפש המתפללת הדביקה באהבה ובהתלהבות באלקים, כלום חייבת היא להוכיח שהוא קיים? כך שאל סרן קירקגור בלעג, כאשר סיפרו לו שאנסלם מקאנטרברי, אבי ההוכחה האונטולוגית המופשטת והסבוכה ביותר, עשה ימים רבים בתפילה ובתחנונים למען יזכה לעדות רציונלית על מציאות האלוהים.

(שם)

סרן קירקגור היה אחד מאבות התפיסה הקיומית. חיצו הלעג שלו הופנו כלפי הארכיבישוף של קנטרברי שהשקיע מאמצים גדולים למציאת הוכחה לוגית ומציאותית לקיומו של האל. לדעתו של הרב סולובייצ'יק אין צורך בהוכחה שכזו כל עוד המבקש עודנו מתפלל. התפילה היא הקיומיות הגדולה ביותר של האל, ואין צורך בהוכחה נוספת לאחר המפגש הפנימי שמקיים המתפלל בכל תפילה ותפילה.

פרק שני: אמונה במבחן משבר

לאחר שהגדרנו את האמונה בהגדרות חדשות, שומה עלינו לבחון את האפשרות של יישומן בשעת משבר. האומנם יש לגישה אמונית הרואה את המרחב החווייתי כמרחב שעליו מתרחשת הפעילות האמונית, מענה טוב יותר, מתאים יותר לאתגר שהמשבר מביא בכנפיו?

א. ההכרה באתגר האמוני של המשבר

בטרם נפנה להשיב על השאלה הפותחת פרק זה, נקדים ונאמר כי פועל יוצא מהגישה האמונית עליה אנחנו מנסים להצביע, היא הקבלה של הרגשות הנורמאליים הפועלים באדם. כשאדם נפגע, הוא כועס, הוא עצוב, הוא מתאבל, הוא מרגיש.

זמן קצר לאחר הקמת המדינה ביקר בארץ הרבי מסטמר. זמן קצר לפני שחזר חזרה למקום שבתו בארה"ב, נכנס אליו חסיד אחד ובלב רוגש הפציר בו שיישאר בארץ ישראל. הרבי הסביר, נימק ופייס, הוא איננו יכול להישאר, עליו לשוב לארה"ב. הרים החסיד את קולו בבכי ושאל: **"רבי, על מי אתם (גוף שלישי, לשון כבוד) משאירים אותנו כאן בארץ ישראל?"** השיב הרבי: **"וכי מה? ארץ אשר עיני ה' אלקיך תמיד מראשית שנה ועד אחרית שנה, כלום יש מה לשאול על מי אני משאיר אותך? פשיטא, על הקדוש ברוך הוא!"**. החסיד בשלו: **"רבי, לא לזאת נתכוונתי. אם אתם נוסעים, למי נכניס קוויטלאך (פתקאות שנוהגים החסידים לתת לרבי ולהזכיר בהן את בני משפחתם ואת כל צרכיהם)?"** השיב הרבי: **"לך לבית המדרש, מצא שם יהודי שמספר של אושוויץ חקוק על זרועו, והוא עדיין מתפלל, לו תוכל למסור את פתקאותיך"**.

הסיפור הזה מכיר בקושי. הצדיק האמיתי הוא זה שהועמד במבחן והוא עדיין מתפלל.

ההכרה בקושי ובאתגר האמוני של המשבר עתידה לסייע בידי האדם המאמין להמשיך בקו הטבעי של התפיסה האמונית שלו. אין כאן ניסיון לעקם את כוחות הנפש. אדרבה, יש כאן ניסיון אמיתי לתת לכל כח מכוחות הנפש את מקומו ומתוך כך להגיע אל ההרגשות והתחושות האותנטיות ביותר של נפש האדם. מכאן הדרך אל האמונה אודותיה אנחנו מדברים, קצרה היא.

ב. הדיאלוג

מסתבר שדווקא נקודת המשבר היא נקודה של התעוררות אמונית חזקה ביותר. רוצה הייתי להצביע על הרגש התוקף אותנו בשעת משבר. רוצה הייתי להתמקד ברגש המופיע שבריר של שנייה לפני חיפוש התשובה. רוצה הייתי לשים את האצבע על הרגש החי, זה שלפני הרגש המלומד. זהו הרגש המוליד את השאלה הכואבת "למה?".

אל מי מפנים אנו את שאלת ה"למה?". מדוע אנחנו שואלים "למה?". התשובה היא אחת, אותו דחף אמוני בסיסי, שכה מחפש אחר האלקים, הוא זה שמניע אותנו לשאול. אנחנו היינו רוצים את אלקים לידינו, טוב, מבין, מתחשב. אבל המשבר מפגיש אותנו עם מה שנתפס אצלנו כהפניית עורף. שאלת ה"למה?" היא אם כן שאלת המחפש, המתגעגע, הכוסף. לצערנו, הופך הכאב להיות למצע עוצמתי ביותר של החיפוש שלנו אחרי האלקים.

את כל הכאב הזה, את כל התהיות, את כל הקשיים, צריכים אנו להביא אל הדיאלוג. זה מה שעושה את הדיאלוג למשמעותי וחשוב בקשר שלנו עם הבורא.

מתברר כי גדולי המאמינים ניהלו עם הקב"ה דיאלוג של שאלות ותהיות. אברהם אבינו בעמדו בפני גזר דינה של סדום, שואל: "חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע, חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט?"

(בראשית, יח פס' כה).

בדברי חז"ל קיבל המעמד הזה תיאור דרמטי של ממש :

ויגש אברהם ויאמר... **הגשה למלחמה**...

(ב"ר, מט אות ח)

אמר רבי לוי השופט כל הארץ לא יעשה משפט אם עולם אתה מבקש אין דין, ואם דין אתה מבקש לית עולם, את תפיס חבלא בתרין ראשין בעי עלמא ובעי דינא, אם לית את מוותר ציבחר לית עלמא יכיל קאים א"ל הקב"ה אברהם, (תהלים מה) אהבת צדק ותשנא רשע אהבת לצדק את בריותי ותשנא רשע מאנת לחייבן על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחברידך מהו מחברידך מנח ועד אצלך יי דורות ומכלם לא דברתי עם אחד מהם אלא עמך ויאמר ה' אל אברם לך לך.
(שם אות ט)

אברהם ניגש למלחמה. עם מי? אברהם שואל שאלות. החוויה הזו היא חוויה מדהימה. האדם עומד מול האלקים כשדווקא המשבר, השאלות והתהיות, הן הזרז שלו לקיום דיאלוג אמיתי עם בורא עולם. התחושה החריפה היא, תחושה שהקב"ה אכן קיים כאן, יש אל מי לפנות, וביתר שאת - יש את מי להאשים...

אינני נוהג להתווכח עם ניצולי שואה. אוהב אני להקשיב להם. לעיתים זה קשה. יש שהכאב והצער יצרו חיץ בינם לבין קונם. אוזן קשבת, תוכל למצוא גם בשיחה מתריסה, תעצומות של אמונה.

עומד אדם ומתריס כלפי בוראו. אין הוא רוצה קשר עימו. הוא אחראי לרצח משפחתו, אחיו, אחיותיו הקטנות. הוא כועס. הוא מנתק מגע. כאמור, אוזן קשבת תשמע כאן שיח אמוני עמוק ביותר.

יש כאן אמונה שיש מנהיג לעולם. יש כאן אמונה בקיומו של בורא. בתוקף אמונה זו, יש כאן התרסה כלפיו. התרסה שנובעת כתוצאה מפגיעה רגשית עמוקה של מי שהיה רוצה להיות קרוב והדבר קשה לו מפני הכאב.

היטיב לבטא את התחושות האמוניות שהמשבר מביא בעקבותיו, אלי ויזל. וכה כתב בביוגרפיה האישית שלו :

אם ניטשה היה יכול לזעוק אל הזקן ביער שאלוקים מת, היהודי שבי אינו יכול לעשות זאת. מעולם לא ויתרתי על אמונתי באלוקים. התקוממתי נגד הצדק שלו, מחיתי על שתיקתו, ולפעמים על היעדרותו, אך כעסי הינה בתוך האמונה, ולא מחוצה לו... תמיד שאפתי ללכת בעקבות אבי, ואלו שבאו לפניו... ירמיהו הנביא, ר' לוי יצחק מברדיטשוב הורו לנו שמותר לאדם לתבוע את אלוקים לדין תורה, בתנאי שהדבר יעשה בשם האמונה באלוקים. אם זה כואב - יהי כן... (אלי ויזל, 'כל הנחלים הולכים אל הים')

יש כאן כאב, יש כאן אולי אפילו התרסה, אבל יש כאן אמונה. את הדחף הזה אי אפשר לעקר מן האדם. אדרבה, נראה שהוא דווקא מתעצם בעת הפגישה עם המשבר.

ג. "לפיכך לא כזבו בו"

ברצוני להמחיש את עוצמת הדיאלוג הנפתחת מכח המשבר, על ידי סיפור שחוויתי באחד ממסעותי לפולין. במשך שנים נוהג אני לפתוח את הסיור באושוויץ-בירקנאו, בצעדה מהרמפה היהודית אל מחנה ההשמדה בירקנאו. הצעידה הזו נמשכת כעשרים דקות, ומיד לאחריה היינו עולים למגדל השמירה הממוקם מעל שערי בירקנאו כדי להתפלל תפילת שחרית. תפילה זו הנערכת כשהעיניים צופיות באחד המחנות הגדולים להשמדת בני עמנו, הולידה מספר התייחסויות אצל בני הנעורים שנחשפו אליה.

באחת הפעמים, היה זה במשלחת של בנות, פנתה אלי אחת הבנות לאחר התפילה ובפיה ביקורת:

"בגללך, הרב, לא אמרתי היום פסוק באשרי".

שאלתי "איזה פסוק?"

"טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", השיבה. הנערה היתה בטוחה שאתכוף למשמע הטענה. שאחשוש מפני תהיותיה.

אבל אני השבתי: "ברוכה הבאה בשערי התפילה האמיתית".

כשתמהה על תשובתי הסברתי את עצמי. כל אחד מאתנו אומר בכל יום את הפסוק הזה למרות שכל אחד מאתנו יודע שיש מקרים המתרחשים בעולם שבהם לא ניכרת מידת טובו ורחמיו של הקב"ה

ואולי אף להיפך. ובכן, מדוע בכל בוקר לא נמנעה אותה הנערה מלומר את הפסוק הזה? מדוע בכל בוקר עבר הפסוק הזה את שבט הביקורת ודווקא היום לא? התשובה היא שהתודעות הבלתי אמצעית אל האסון, העמידה בפני בית החרושת הנוראי של אושוויץ למוות, היא שהציפה את השאלה והפכה את התפילה לתפילה אמיתית.

כשהמתפלל שואל את הקב"ה שאלות בזמן התפילה, הרי שהוא מצהיר בזאת על קבלתו של הבורא כמלך, כאחראי, כבעל הבירה. דווקא נקודת המשבר מביאה את האדם לשאול מתוך הכרה אמיתית באדונותו של אדון הכל.

השיחה אם אותה הנערה הלכה והתרחבה, וממקום של הטחת דברים כביכול, הפכה לדיבור אמוני מן המעלה הראשונה. במסגרת אותה השיחה עלתה גם ההשוואה שעורכת הגמרא בין אנשי כנסת הגדולה לבין ירמיהו ודניאל:

דאמר רבי יהושע בן לוי למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה שהחזירו עטרה ליושנה אתא (בא) משה אמר האל הגדול הגבור והנורא אתא (בא) ירמיה ואמר נכרים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו לא אמר נורא אתא (בא) דניאל אמר נכרים משתעבדים בבניו איה גבורותיו לא אמר גבור. אתו אינהו (באו הם), כלומר אנשי כנסת הגדולה) ואמרו אדרבה זו היא גבורת גבורתו שכובש את יצרו שנותן אוך אפים לרשעים ואלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות. ורבנן (ירמיה ודניאל) היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה (איך הם הרשו לעצמם לעקור את הנוסח שהתקין משה לומר האל הגדול הגבור והנורא) אמר רבי אלעזר מתוך שידועין בהקדוש ברוך הוא שאמיתי הוא לפיכך לא מיזבו בו

(יומא סט ע"ב)

ניתן היה להתעכב כאן על ההסבר שהעניקו אנשי כנסת הגדולה להמשך האמירה של שלשת התארים, הגדול, הגיבור והנורא. הסבר זה בוודאי היה מוביל אותנו לראיה אחרת את המשבר, מה שאפשר והיה מיישב חלק מן התמיהות שהמשבר מעורר. אנו כאן נתעכב דווקא על שאלת הגמרא ביחס לירמיה ודניאל, ותשובתה. השאלה המתעוררת

למקרא מעשיהם של ירמיה ודניאל היא, איך אפשר לעקור נוסח תפילה לאחר שמשה השתמש בו? אמת נכון הדבר שיש שאלות, נכרים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו? נכרים משתעבדים בבניו איה גבורותיו? אבל האם השאלה מתירה להשמיט משהו מנוסח התפילה שהשתמש בו משה? והתשובה היא, כן! כיון שידעו ירמיה ודניאל, בקב"ה שאמיתי הוא, לפיכך לא כזבו בו. עמדו ירמיה ודניאל בתפילה וחשו שאין הם יכולים לומר כינוי מסוים ביחס לקב"ה. מכיוון שהתפילה של השניים היתה תפילה אמיתית, תפילה שיש בה דיאלוג אמיתי, תפילה שיש בה תהיות, רצון להבנה, לכן השמיטו כינוי מסוים ביחס לבורא. הדברים נעשים מעמדה של אמונה עמוקה בקב"ה ובכוחה ומשמעותה של התפילה ולא ח"ו להיפך.

לפנינו דיאלוג אמיתי, דיאלוג כואב, דיאלוג שיש בו חיפוש, בקשה, מבורא עולם שיענה, שיגלה את פניו, שיעזור למאמינים בו, להתפלל מתוך שלימות גדולה.

הגמרא הנזכרת מציבה לפנינו שתי דרכים של התמודדות עם השבר, האחת היא של ירמיה ודניאל והשניה היא של אנשי כנסת הגדולה. האם לא ידעו ירמיה ודניאל את התשובה שנתנו אנשי כנסת הגדולה? או אולי דווקא היה זה מרחק הזמן שבין האירועים שאפשר לאנשי כנסת הגדולה לומר את התשובה? יש התמודדות עם המשבר במהלך של חיפוש אחר הסברים שיניחו את הדעת, ויש התמודדות עם המשבר המובילה את האדם עם תהיותיו לדיאלוג כואב עם בורא עולם. נראה שההתמודדות הנכונה עם הכאב והשבר בשעה שמתו של אדם מוטל לפניו, היא דווקא הדיאלוג אותו מסמלים ירמיה ודניאל.

לצערנו, לעיתים דווקא החיפוש המסיבי אחר תשובות, הסברים, תירוצים, הוא שמונע מאת המתמודדים עם המשבר להגיע לעמידה אמיתית של דיאלוג עם בורא עולם.